

Тема 1

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ ЯК НАУКИ

- 1.1. Конфліктологічна культура і конфліктологічна компетентність у системі професійної діяльності
- 1.2. Соціальна конфліктологія як наука: об'єкт, предмет, функції
- 1.3. Місце соціальної конфліктології в системі наук
- 1.4. Формування конфліктологічних ідей

1.1. Конфліктологічна культура і конфліктологічна компетентність у системі професійної діяльності

Проблема формування конфліктологічної культури молодого покоління потребує особливої уваги, оскільки сучасне суспільство характеризується зростаючим рівнем конкурентності, безперервними і стрімкими соціальними змінами і перетвореннями, що призводить до збільшення кількості соціальних конфліктів. Визнання конфлікту неминучим явищем повсякденного життя актуалізує проблему розвитку конкретних норм і правил поведінки у конфліктних ситуаціях, а також індивідуально-особистісних якостей, які сприяють конструктивному вирішенню суспільних проблем. Конфліктологічна обізнаність індивіда, його здатність прогнозувати, запобігати, вирішувати конфлікти становлять поняття «конфліктологічна культура особистості».

Аналізуючи проблему формування конфліктологічної культури, науковці розділяють поняття «конфліктологічна культура особистості» і «конфліктологічна куль-

тура фахівця». Якщо «конфліктологічна культура особистості» виражається у прагненні й умінні людини попереджувати і вирішувати соціальні конфлікти: міжособистісні, міжетнічні та міжнаціональні, то конфліктологічній культурі спеціаліста характерні засвоєння і використання професійно орієнтованих конфліктологічних знань, необхідних для сприйняття професійного конфліктогенного середовища і подальшої реалізації професійних функцій в умовах професійного конфлікту. Під «конфліктологічною культурою фахівця» Н. В. Самсонова розуміє якісну характеристику способу життєдіяльності спеціаліста у професійному конфліктогенному середовищі [219, с. 18]. Конфліктологічна культура особистості є інтегративною якістю, що ґрунтується на екзистенціально-гуманістичних цінностях, охоплює культуру мислення, культуру відчуттів, комунікативну культуру і поведінкову культуру, що виявляється в оптимальних стратегіях взаємодії в конфліктах, що забезпечують конструктивне вирішення проблем. *Культура мислення* є здатністю раціонально аналізувати конфліктну ситуацію на основі певних теоретичних знань, формулювати суть проблеми, виокремлювати головне і другорядне, робити висновки та використовувати їх у своїй поведінці. *Культура відчуттів* виражає здатність сприймати конструктивний і деструктивний характер своїх переживань і управляти ними, зокрема долати деструктивні переживання – гнів, агресію, страх, депресію; здатність проявляти оптимізм, зберігати спокій, врівноваженість, емоційну стійкість у проблемних ситуаціях, проявляти емпатію, толерантність. *Комунікативна культура* проявляється у готовності та здатності до діалогу, здібності адекватно вербалізувати свої і чужі переживання, оволодіння техніками «активного слухання», «асертивного спілкування» та інше. *Поведінкова культура* відображає здатність діяти і вирішувати проблеми так, щоб не допускати конфлікту і його ескалації, управляти конфліктом на всіх його етапах.

Структура конфліктологічної культури фахівця містить три основні складові: конфліктологічну компетенцію

фахівця (професійні знання), конфліктологічну готовність фахівця (професійна готовність) і конфліктологічну компетентність фахівця (професійна компетентність). *Конфліктологічна компетенція* фахівця є галуззю знань про конфлікт і його вияви. Конфліктологічні знання, як і будь-які професійні знання, надають інформаційну підтримку для вирішення професійних завдань у конфліктних ситуаціях і є важливим компонентом конфліктологічної культури. *Конфліктологічна готовність* фахівця охоплює установки на усвідомлення професійного завдання щодо управління конфліктом, моделі конфліктних стратегій, оцінку своїх можливостей під час вирішення професійних завдань із управління конфліктом. *Конфліктологічна компетентність* фахівця охоплює систему конфліктологічних умінь вирішення професійних конфліктологічних завдань стосовно управління професійним конфліктом.

Проблема конфліктологічної компетентності є порівняно новою, оскільки обговорення необхідності розвитку цієї когнітивної підструктури, особливо в контексті розвитку професіоналізму, активізувалось наприкінці ХХ ст. У психологічних дослідженнях до недавнього часу термін «конфліктологічна компетентність» прямо не вживався, однак йшлося про необхідність формування відповідних спеціальних знань і умінь під час підготовки майбутніх фахівців. Так, Н. В. Грішина у 80-х роках минулого століття використовувала поняття «компетентність керівника стосовно складних, суперечливих ситуацій у взаємодії людей» [14, с. 141]. У це поняття психолог включала розуміння природи суперечностей і формування конструктивного погляду на проблему конфліктів у організації; уміння проаналізувати конфліктні ситуації, визначити причини їх виникнення; навички управління конфліктними явищами у своєму колективі, до яких належать уміння застосовувати конструктивні форми суперечностей у міжособистісній взаємодії, зробити їх вирішення максимально ефективним; уміння передбачати можливі наслідки ситуації, що виникла, усунувати або зводити до мі-

німуму негативні наслідки і використовувати позитивні можливості цих конфліктів [14, с. 141–142].

Характеризуючи проблему компетентності у спілкуванні, Л. А. Петровська у навчальному посібнику «Вступ до практичної соціальної психології» (Петровська Л. А., 1994) вперше вжила термін «конфліктна компетентність» стосовно сфери вирішення конфліктних ситуацій. Узагальнюючи результати досліджень природи конфліктної компетентності, вона розглянула це поняття як складне інтегральне утворення особистості, до якого належать такі складові:

- компетентність індивіда у власному «Я» («Я-компетентність», його адекватна орієнтація у власному психологічному потенціалі, а також у потенціалі іншого учасника і ситуаційна компетентність);

- знання про конфлікт, суб'єктивну позицію (рефлексивна культура, вміння спостерігати за собою і партнером збоку»);

- володіння достатньо широким спектром стратегій поведінки у конфлікті й адекватне їх використання (обов'язкове оволодіння партнерськими стратегіями без ігнорування останніх);

- культуру саморегуляції насамперед емоційної [204, с. 42].

Визначення конфліктологічної компетентності передбачає диференціацію понять «конфліктологічна компетентність особистості» і «конфліктологічна компетентність фахівця», що необхідно враховувати під час викладання відповідних дисциплін у вищих навчальних закладах.

Конфліктологічна компетентність особистості полягає у прагненні й умінні людини попереджати і вирішувати соціальні конфлікти у різних сферах суспільного життя: політики, релігії, права, освіти, культури, праці, управління й інші. Оволодіння конфліктологічною компетентністю відіграє вирішальну роль у життєдіяльності особистості у вирішенні завдань гармонізації міжособистісних стосунків.

Конфліктологічна компетентність фахівця охоплює властивості перцептивної, комунікативної, міжособистіс-

ної й управлінської компетентностей, реалізує прикладні (ситуативні) аспекти спеціальної професійної діяльності. Остання складова, з одного боку, відрізняє конфліктологічну компетентність від інших видів професійної компетентності, з іншого боку – є підставою для її відокремлення у низці видів професійної компетентності. Конфліктологічній компетентності майбутнього спеціаліста характерне засвоєння і використання спеціальних, професійно орієнтованих конфліктологічних знань, необхідних для сприйняття професійних конфліктів і подальшої реалізації професійних функцій в умовах професійного конфлікту. Саме професійно-прикладна специфіка конфліктологічної компетентності спеціаліста відрізняє цей феномен від конфліктологічної компетентності особистості.

Як уже було сказано, невід'ємною складовою конфліктологічної культури є конфліктологічна готовність. *Конфліктологічна готовність* трактується як готовність фахівця до вирішення професійних конфліктологічних завдань, як практична готовність до вирішення конфліктів під час професійної діяльності. До практичної складової належать три *конфліктологічні уміння*: розпізнання і розуміння конфлікту; уміння прогнозувати й оцінювати наслідки конфлікту; оволодіння засобами діагностування, попередження і вирішення конфлікту, використання конфлікту у виховних цілях. Вказаний підхід сповна забезпечує формування конфліктологічної готовності студента і як майбутнього фахівця, і як суб'єкта навчальної діяльності.

Водночас «конфліктологічна готовність» трактується багатьма науковцями як сукупність якостей особистості, що забезпечують успішне виконання професійних функцій. У цьому контексті вона охоплює різні *установки* на усвідомлення професійного конфліктологічного завдання, моделі ймовірнісної конфліктної поведінки, визначення специфічних способів діяльності у професійному конфлікті, оцінку своїх можливостей відповідно до майбутніх труднощів і необхідного результату під час вирішення профе-

сійного конфлікту. Конфліктологічна готовність передбачає і наявність *конструктивної конфліктної позиції фахівця*. Остання є системою відносин і оцінок конфліктологічного досвіду, конфліктної реальності та перспектив, які визначають спрямованість конфліктних дій, поведінки спеціаліста. Ключове значення для конструктивної конфліктної позиції мають ціннісні орієнтації і професіональні цілі у професійному конфлікті, які впливають і на динамічні, і на структурні характеристики конфлікту.

Конфліктологічна готовність фахівця виконує функцію регулятивного (мотиваційного, емоційного, рефлексії, вольового, екзистенціального) базису для перетворюючої (конструктивної) конфліктологічної діяльності фахівця в ситуаціях реального виробничого конфлікту. Показниками сформованості конфліктологічної готовності є такі: оптимальний вибір фахівцем конфліктної стратегії; самоуправління негативними емоціями в конфліктній ситуації; здібність до управління професійним конфліктом, взаємодії з опонентом у результаті рефлексії на основі конструктивної конфліктної позиції.

Поняття «конфліктна компетентність» трапляється і в дослідженнях Б. І. Хасана, В. П. Трубочкіна, О. В. Зайцевої. Так, Б. І. Хасан у роботі «Психотехніка конфлікту і конфліктна компетентність» розглядає його як одну з провідних характеристик особистості та важливу складову загальної комунікативної компетентності, рівень розвитку обізнаності про діапазон можливих стратегій поведінки у конфлікті та умінь реалізовувати ці стратегії в конкретній життєвій ситуації [275].

В. П. Трубочкін запропонував категоріально-структурну модель конфліктної компетентності, до якої належать чотири компоненти: знаннева, освітньо-дисциплінарна; особистісна, структурно-рівнева; практико-технологічна; культурно-онтологічна [254].

Проблему конфліктологічної компетентності на концептуальному рівні з системних позицій розглянули В. Г. Зазикін, О. В. Зайцева й О. І. Денісов, які представили

її як інформаційно-регулятивну підсистему професіоналізму, пов'язану з уміннями управляти конфліктом і вирішувати його, що охоплює такі складові:

– *власне знання* про причини появи конфлікту, закономірності його розвитку і перебігу, поведінку, спілкування і діяльність опонентів у конфліктному протиборстві, про їх психічні стани, психологічні властивості конфліктної особистості – *гностична компонента* конфліктологічної компетентності;

– *уміння передбачати* дії опонентів, їх поведінку під час конфлікту, прийоми конфліктного протиборства, які вживаються, розвиток конфлікту, його наслідки для організації й опонентів – *проектна компонента* конфліктологічної компетентності;

– *уміння впливати* на опонентів, на їх стосунки, оцінки, мотиви і цілі конфліктного протиборства; формувати громадську думку стосовно учасників конфлікту: уміння здійснювати профілактику конфлікту і вирішувати його на справедливій основі, будучи «третейською суддею» (застосовуючи виключно психологічні методи: «відверта розмова», об'єктивізація, «вибух», організація співпраці) – *регулятивна (конструктивна) компонента* конфліктологічної компетентності;

– *уміння здійснювати ефективне спілкування* з учасниками конфлікту з урахуванням їх особливостей і емоційних станів – *комунікативна компонента* конфліктологічної компетентності;

– *високий рівень культури рефлексії*, уміння організувати процес самопізнання, адекватно реагувати на ситуації, цілі та завдання управління конфліктами – як статусний компонент конфліктологічної компетентності;

– *знання про нормативні й моральні регулятори* поведінки в умовах управління і вирішення конфліктів, про корпоративну і професійну складові в управлінській культурі; здатність і готовність дотримувати етичних норм у ставленні до учасників конфлікту – *нормативна компонента* конфліктологічної компетентності [103].

Аналіз сучасних наукових публікацій із проблематики конфліктів свідчить про те, що однією з найважливіших соціально-психологічних причин конфліктів є неврахування конфліктологічної компетентності. Особливу загрозу становить низька конфліктологічна компетентність керівників, які беруться за управління конфліктом або його вирішення. Такий керівник не лише не зуміє попередити конфлікт або знайти прийнятне рішення його вирішення, а, навпаки, своїми діями може лише погіршити ситуацію, давши привід для появи нових і загострення існуючих конфліктів.

Зважаючи на цей підхід, термін «конфліктна компетентність командира підрозділу (офіцера)» використовують і військові науковці-психологи А. Ю. Куликов і А. І. Шипілов. На їхню думку, конфліктна компетентність командира підрозділу – це сукупність знань (про себе, підлеглих, конфлікти і способи їх попередження і вирішення), умінь (щодо застосування цих знань у практичній діяльності), а також психічних і соціально психічних якостей і властивостей особистості, які забезпечують безконфліктну взаємодію з партнерами у діяльності, які дозволяють ефективно управляти конфліктами і добиватись їх конструктивного вирішення [297]. Узагальнюючи вказані характеристики, А. В. Дмитрієв виокремлює такі основні складові конфліктної компетентності офіцера:

- розуміння природи суперечностей і конфліктів між військовослужбовцями;
- формування у собі та у підлеглих конструктивних стосунків під час конфліктів у підрозділі (частині);
- володіння навиками безконфліктного спілкування у складних ситуаціях;
- уміння оцінювати і пояснювати проблемні ситуації;
- наявність навичок управління конфліктними явищами;
- розвинуті здібності до рефлексії та аналізу;
- уміння розвивати конструктивні складові конфліктів;
- уміння передбачати можливі наслідки складних міжособистісних ситуацій;

– уміння конструктивно регулювати суперечності та конфлікти;

– наявність навичок усунення негативних наслідків конфліктів [17, с. 259].

Окремо розглянемо конфліктологічну компетентність керівника-управлінця, яка є складною ієрархічно організованою системою, що розвивається, і може бути описана ґрунтуючись на методах системного підходу. Будучи важливою складовою професійної компетентності керівника, вона тісно пов'язана з іншими видами компетентності: соціально-психологічною, педагогічною, соціально-перцептивною, адміністративно-правовою та ін. Розвиток конфліктологічної компетентності повинен здійснюватися поетапно від рівня накопичення й осмислення знань до рефлексії управлінської діяльності, яка стимулює особистісно-професійне зростання. Критерієм такого розвитку є рівні: низький, середній і високий.

Будучи різновидом психологічної компетентності, конфліктологічна компетентність є важливою складовою професійної компетентності суб'єктів управлінської діяльності та входить у структуру професіоналізму особистості та діяльності. Конфліктологічна компетентність є складним психологічним утворенням і не зводиться лише до системи спеціальних знань із психології управління, соціальної конфліктології і психології конфліктів. Вона має ознаки системної якості: свою структуру, рівні організації, функціональні зв'язки, еталони розвитку. Психологічна здатність передбачати появу конфліктів, уміння управляти ними і вирішувати їх, створювати умови безконфліктної роботи зростають із підвищенням рівня і складності управлінської системи.

Отже, кожен керівник повинен розуміти, що конфлікт є одним із засобів управління, нехтуючи або не володіючи яким він завжди знижує ефективність управлінської діяльності. Підвищення ж конфліктологічної компетентності насамперед вивчення й оволодіння основами психології конфлікту, існуючих технологій управління

конфліктами, а також ефективного спілкування і раціональної поведінки у конфлікті, дозволять керівникам усіх рівнів вийти на нову систему конструктивних взаємин у діловому і міжособистісному спілкуванні і, зрештою, досягти вищої результативності у роботі, що відповідає вимогам сьогодення.

1.2. Соціальна конфліктологія як наука: об'єкт, предмет, функції

Можливість зібрати в систему дослідження конфлікту в межах психології, соціології, правознавства, мистецтвознавства, історії, математики, педагогіки, політології, соціобіології, філософії, військових та інших наук, ґрунтується на тому, що в основі будь-якого конфлікту є суперечність, що відіграє системотворчу роль і для різних видів конфлікту, і для різних рівнів їх вивчення.

Вивчення проблем соціальної конфліктології неможливе без урахування загальної теорії конфлікту, яка є основою конфліктології. *Конфліктологія* (від лат. *conflictus* – зіткнення, зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозна розбіжність, гостра суперечка і гр. *logos* – вчення) – комплексна наукова дисципліна, що вивчає природу, суть, причини виникнення конфліктів, закономірності їх функціонування і розвитку, шляхи подолання.

Конфлікти виникають: 1) усередині суб'єктів між різними психічними станами (потребами, інтересами, нормами, цінностями); 2) між різними людьми з однаковими або різними психічними станами; 3) між соціальними суб'єктами: соціальними спільнотами (виробничими, економічними та ін.), соціальними інститутами (сім'я, школа, транспорт і ін.), соціальними організаціями (державна, політичні партії, профспілки та ін.), націями, країнами, цивілізаціями та ін.

Соціальна конфліктологія вивчає конфлікти соціальних суб'єктів: соціальних спільностей (класів, страт, груп та ін.), соціальних інститутів (сім'я, армія, система освіти, держава, церква, політичні партії та ін.), історичних спільнот, суспільств і цивілізацій.

Об'єктом соціальної конфліктології є соціальні суперечності та соціальні конфлікти в найрізноманітніших виявах у всіх сферах життєдіяльності суспільства, *предметом* – вивчення природи, причин, механізмів дії соціальних конфліктів у суспільстві, а також розробка технологій їх попередження, виявлення, відстежування і врегулювання або вирішення. З огляду на це *соціальна конфліктологія* досліджує:

- конфлікти як вияви суспільних суперечностей;
- певні елементи, сторони конфліктів (ідеї, цінності; індивіди з різними інтересами; соціальні інститути; соціальні спільності; національні спільності та ін.);
- конфлікти як процеси, що мають певну структуру й умови перебігу (становлення, розгортання, вирішення, попередження);
- конфліктні ситуації, соціальну напруженість, соціальні депривації;
- причини, умови, приводи конфліктів;
- основні типи публічних конфліктів у суспільстві (політичні, юридичні економічні та ін.);
- основні типи суб'єктних конфліктів у суспільстві (інституційні, формаційні, цивілізаційні та ін.);
- прогнозування, попередження, вирішення конфліктів і ін.

Зміст соціальної конфліктології складається з таких рівнів знання:

– *загальнотеоретичного (фундаментального)* – пояснення конфлікту як соціального феномену, аналіз його природи, динаміки, місце і функції у системі соціальних дій і взаємодій;

– *конфліктологічних теорій середнього рівня* – вивчення конкретних видів конфліктів, які виникають у всіх

сферах суспільного життя (соціальної, політичній, культурній, трудовій), різних спільнотах (сім'я, колектив, фірма і ін.);

– *практичного* (прикладного) – технології врегулювання і вирішення соціальних конфліктів.

На цій основі соціальна конфліктологія розробляє необхідні теоретико-прикладні орієнтири, якими можна скористатися під час управління соціумом. Характеристика дисципліни з наукового погляду передбачає також виокремлення її закономірностей і категорій.

Категорії – це основні найбільш загальні, фундаментальні поняття науки, що відображають істотні сторони її предмета. Соціальна конфліктологія оперує категоріями, які об'єктивно відображають реальні конфлікти і все, що відбувається під час їх розгортання. До її базових категорій належать такі поняття: *конфлікт; соціальна суперечність; соціальна напруженість; протилежні суспільні інтереси, цілі, цінності; суб'єкти конфлікту; об'єкт (предмет) конфлікту; структура та динаміка конфлікту*, остання, своєю чергою, охоплює: *виникнення, розвиток, регулювання, управління конфліктом та інші*.

Оскільки соціальна конфліктологія займається дослідженням конфліктів, причин їх виникнення, динаміки перебігу і шляхів урегулювання, то саме ці проблеми і відображаються в її закономірностях. Своєю чергою, закономірності виникнення, динаміки і врегулювання конфліктів у різних сферах суспільства становлять систему законів соціальної конфліктології.

Методологічною основою соціальної конфліктології є теорія діяльності. Згідно з нею, діяльність суб'єкта спонукає його до задоволення потреб, інтересів і спрямована на певні необхідні на цей час предмети (речі, кошти, знання, статус та ін.). Однак під час цієї діяльності суб'єкт змушений вступати у взаємодію з іншими людьми. У результаті він, сам того не бажаючи, опиняється в конфліктних відносинах з іншими суб'єктами, які претендують на ті ж предмети і мають інші потреби й інтереси. Тому соціальні кон-

флікти зазвичай відрізняються суб'єктами, інтересами, видами діяльності та предметами.

Відповідно до теоретико-прикладного характеру конфліктології визначають її *функції*:

– *теоретична* – формування теорії виникнення, динаміки конфлікту та його попередження, врегулювання або вирішення;

– *інформаційна* – використання інформації, отриманої під час дослідження соціального конфлікту;

– *описова* – «фотографування» конфлікту і виклад його об'єктивного портрета;

– *пізнавальна* – вивчення конфліктів, їх класифікацій, способів вирішення і попередження, а також накопичення знань про них;

– *освітня* – передача знань про соціальні конфлікти; формування громадянського суспільства шляхом виховання у населення толерантності, терпимості до протилежних думок, вчинків, інтересів;

– *емпірична* – дослідження з допомогою конкретних методів соціальних конфліктів, накопичення бази емпіричних даних для їх подальшого аналізу;

– *аналітично-діагностична* – аналіз конкретних фактів, емпіричних даних, формування висновку про особливості суб'єктів конфлікту, причини конфліктної ситуації, соціальної напруженості, про стадії розвитку конфлікту; постійний *конфліктологічний моніторинг* основних суспільних змін, відстежування процесів виникнення і розвитку конфліктних ситуацій, соціальної напруженості й соціальних конфліктів;

– *прогностична* – формування обґрунтованих прогнозів розвитку соціальних суперечностей і конфліктних процесів у майбутньому, застосовуючи аналіз тенденцій розвитку основних соціальних суб'єктів: соціальних спільнот, інститутів, суспільств (*конфліктологічний прогноз*);

– *прикладна* – вивчення конкретного окремо взятого конфлікту задля його практичного вирішення (в студентській групі, сім'ї та ін.);

– *соціального проектування і конструювання* – формування проекту безконфліктних соціальних дій і взаємодій у конкретному соціумі, соціальній спільноті, соціальному інституті та ін.;

– *організаційно-технологічна* – створення соціальних технологій попередження, врегулювання та вирішення конфліктів;

– *управлінська* – формування рекомендацій щодо ефективного безконфліктного управління соціальними процесами.

1.3. Місце соціальної конфліктології в системі наук

Соціальна конфліктологія тісно пов'язана з іншими науками, причому цей зв'язок двосторонній: з *одного боку*, конфліктологія черпає з цих наук методологічні та теоретичні основи, з *іншого* – сприяє виробленню технологій вирішення конфліктів у системі цих наук. Кожна з них має певне предметне поле:

– *філософія* – слугує методологією соціальної конфліктології (філософські дослідження суперечностей і конфлікту, закони і категорії філософії й ін.);

– *соціологія* – вивчає проблеми соціуму та суспільства загалом (зокрема і конфлікти), а її методологічна база є основою конфліктологічних досліджень;

– *політологія* – досліджує проблеми влади, володіння якою, як правило, завжди призводить до конфліктів між партіями, рухами або індивідами;

– *культурологія* – вивчає конфлікти у ціннісно-мотиваційній та духовній сфері, пов'язані з особистісним та цивілізаційним розвитком;

– *правознавство* – вивчає суперечності, що виникають унаслідок невиконання державою або особою чинного законодавства;

– *історія* – описує історичні факти, в основі яких є соціальні (міжнародні, міждержавні, внутрішньополітичні та ін.) конфлікти;

– *психологія* дає ключ до розуміння психологічних витоків конфлікту.

Соціальна конфліктологія узагальнює і відображає напрацювання галузевих наук: психології конфлікту, соціології конфлікту, культурології конфлікту й інших галузевих наук, інтегруючи їх напрацювання і спрямовуючи на практичне вирішення конфліктів. Так, *психологія конфлікту* досліджує психологічні проблеми теорії особистості, її структури, мотиваційної складової, психічних процесів та психологічних станів. *Соціологія конфлікту* вивчає конфлікти (внутрішньоособистісні, міжособистісні й соціальні) з боку соціальної обумовленості потреб, інтересів, прагнень суб'єктів, а також відповідних конфліктних дій, що відповідають їх природі. На відміну від психології конфлікту, соціологія конфлікту «соціальніша», тобто пов'язана з соціологією, історією, політологією й іншими науками, об'єктом яких є суспільство.

Культурологія конфлікту вивчає вплив духовної культури і цивілізації на внутрішньоособистісні, міжособистісні й соціальні конфлікти між різними суб'єктами: індивідами (ученими, релігійними діячами, ідеологами, культурологами та ін.), соціальними спільностями (класами, стратами, націями та ін.), соціальними інститутами (сім'ї, освіти, релігії й ін.) і соціальними організаціями (політичними партіями, громадськими організаціями, церквою та ін.). Предметом культурологічного аналізу конфліктів є ідеї (релігійні та світські), традиції і звичаї, віра і переконання. Ці знання доповнює *історична конфліктологія* – галузева дисципліна, яка детально розглядає конфлікти в їх історичному розвитку.

Етноконфліктологія – галузь соціальної конфліктології, що детально вивчає конфлікти, суб'єктами якого є етноси, а предметом – етнічні інтереси. *Політична конфліктологія* досліджує зіткнення суб'єктів із приводу супе-

речливих внутрішньополітичних або міжнародних інтересів і цілей, що виникають із приводу завоювання, функціонування й утримання політичної влади. *Етнополітична конфліктологія* – міжгалузєва дисципліна, яка досліджує етнічні проблеми в контексті політичних інтересів сторін.

Сімейна конфліктологія – галузь соціальної конфліктології, об'єктом якої є сімейний конфлікт, а предметом – конфліктні відносини між подружжям, батьками і дітьми, батьками подружжя. *Педагогічна конфліктологія* вивчає соціальні конфлікти у процесі педагогічної взаємодії.

Юридична конфліктологія узагальнює і вивчає особливості, які характеризують конфлікт із позицій права, тобто вивчення конфліктів відбувається не в абстрактному соціальному просторі, а в реальному зв'язку з діючими правовими інструментами і структурами. Юридичним конфліктом є будь-який конфлікт, в якому суперечка певним чином пов'язана з правовими відносинами сторін і, отже, суб'єкти або об'єкти конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне юридичні наслідки. Юридичними за своєю природою є всі трудові, багато сімейних, виробничих, побутових, міждержавних і міжнаціональних конфліктів, якщо вони стосуються конституції країни, угод між регіонами або гілками влади, статусу держав, націй і народностей.

Оскільки конфлікти відбуваються у всіх сферах суспільного життя і на всіх рівнях її організації і розвитку, то ними цікавляться представники різних суспільних дисциплін.

1.4. Формування конфліктологічних ідей

Конфліктологія виникла у світлі категорій суперечностей і боротьби, вперше представлених стародавніми філософами, які трактували суть конфлікту, його універсальний характер як загальні характеристики буття. Так, стародавній китайський філософ *Лао-цзи* (579–499 р. до н. е.)

вважав, що основні першоджерела світу Янь (світле) та Інь (темне) не стільки борються між собою, скільки, доповнюючи одне одного, утворюють гармонію Єдності.

Тож в основі конфліктології є поняття «суперечність» – центральна категорія діалектики як сучасного філософського вчення про загальні категорії і закони розвитку природи, суспільства і людського мислення. Згідно з цим ученням, суперечність пов'язана з розмаїттям елементів єдиного цілого та є універсальною його характеристикою. Саме завдяки універсальності суперечності світ є в постійному русі та розвитку. Із нею пов'язаний і загальний характер конфлікту, що є одним із станів або властивостей суперечності.

Характер відносин протилежних сторін у понятті суперечності доповнюється і конкретизується категорією боротьби. Боротьба – одне з основних понять діалектики. Її зміст охоплює не тільки сам момент зіткнення протилежних сил, але і момент їх співіснування, яким і забезпечується цілісність процесу.

Стародавні й сучасні філософи по-різному оцінюють роль суперечностей, боротьби і конфліктів. Одні висловлювали утопічні надії на можливість створення безконфліктного суспільства, де будуть усунені всякі суперечності, інші вважали, що конфлікт органічно властивий усім предметам і явищам, а тому неминучий. Однак *Платон* (428–348 рр. до н.е.) і *Геродот* (490–425 рр. до н.е.) негативно оцінювали конфлікти (насамперед соціальні). *Цицерон* (106–43 рр. до н.е.) у трактаті «Про державу» запропонував диференційований підхід до конфліктів, а саме: розділяти насильство на «справедливе» і «несправедливе», війну – на «несправедливу» і «справедливу або благочестиву». *Аврелій Августин Гіпонський Блаженний* (345–430 рр.) у роботі «Про град божий» наголосив, що вирішальним є не сам процес конфлікту, а його мета. Тобто у разі задоволення всіх потреб індивіда, він не повинен вступати у конфлікт. *Ніколо Макіавеллі* (1469–1527 рр.) у трактаті «Державник» здійснив найбільш змістовну спробу

системного аналізу соціальних конфліктів, вважаючи конфлікт універсальною ознакою суспільства через природну порочність людини.

У 17–19 століттях, коли соціальні конфлікти стали найбільш гострими, про суперечності в природі, суспільстві, мисленні, про боротьбу між людьми, класами, державами вчені дискутували особливо плідно. У різні часи і в різних країнах про природу і роль конфліктів писали Ф. Бекон і Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо і І. Кант, Г. Гегель і К. Маркс, В. Соловйов та І. Бердяєв. Дискусії в основному велись між філософами, які відстоювали два різні підходи до розуміння природи соціального конфлікту: песимістичний і оптимістичний. *Песимістичний підхід* виражений у книзі «Левіафан» (1651) англійського філософа *Томаса Гоббса* (1588–1679). Він вважав, що людина за своєю природою є істотою егоїстичною, заздрісною і ледачою. Тому первинний стан людського суспільства є «війною всіх проти всіх». Коли цей стан став для людей нестерпним, вони уклали між собою договір про створення держави, яка, спираючись на свою величезну силу, зрівняну лише з потужністю біблейного чудовиська Левіафана, здатна позбавити людей нескінченної ворожнечі. Негативно оцінюючи людську природу, Т. Гоббс не бачив іншого способу подолання порочності людей, окрім застосування державного насильства. Із іншого боку, *оптимістичний підхід*, представлений працями французького філософа *Жан-Жака Руссо* (1712–1778), відображав позицію, що людина за своєю природою добра, миролюбива, створена для щастя. Джерелом конфліктів у суспільстві, на думку Ж.-Ж. Руссо, стали недоліки в його організації, помилки і забобони людей і насамперед їх прагнення до володіння приватною власністю. Найважливішим інструментом відновлення природних для людей відносин миру і злагоди повинна стати створювана ними за взаємним договором демократична держава, що спирається переважно на ненасильницькі, виховні засоби, які найбільшою мірою відповідають суті людини.

Детально аргументована концепція соціального конфлікту була запропонована економістом і соціологом *Карлом Марксом* (1818–1883). К. Маркс вважав, що конфлікти властиві всім сферам соціального життя: політиці, економіці, культурі, – а вся історія існуючих суспільств – це історія боротьби класів. Головна причина цієї боротьби – приватна власність як основа всіх «антагоністичних» суспільно-економічних формацій. На думку К. Маркса, у комуністичному суспільстві, заснованому на суспільній власності, зникнуть антагоністичні суперечності та конфлікти. Саме тоді закінчиться передісторія людства і почнеться його справжня історія. Однак досягнення цього ідеалу в марксизмі пов'язувалося із застосуванням насильства у вигляді непримиренної боротьби пролетаріату з буржуазією, соціалістичної революції, збройного повстання, громадянської війни і диктатури пролетаріату. Саме ці форми соціальних конфліктів у марксизмі розроблені найдетальніше. До основних тез теорії марксизму належать такі:

- глибина конфлікту між пануючим і пригнобленим класом прямо пропорційна нерівномірності розподілу в системі дефіцитних ресурсів;

- вірогідність сумнівів пригноблених класів у справедливості розподілу ресурсів тим більше вірогідна, чим вище поріг усвідомлення ними власних інтересів;

- відкритий конфлікт між пануючим і пригнобленим класом тим вірогідніший, чим глибше усвідомлення останнім незаконності розподілу ресурсів;

- поляризація протилежних класів буде тим більша, чим розвинутіша структура політичного керівництва, яка, своєю чергою, залежить від ідеологічної уніфікації членів колективу;

- ступінь насильства у конфлікті прямо пропорційний поляризації класів;

- рівень насильства у конфлікті визначає рівень структурних змін системи і ступінь перерозподілу ресурсів.

Підтримуючи концепцію К. Маркса, В. Ленін і його соратники доповнили її вченням про рушійні сили соціалізму.

лістичної революції, мистецтво підготовки і проведення збройного повстання, методи встановлення диктатури пролетаріату. Революційне насильство було для марксистів головним методом вирішення соціальних конфліктів, а реформи і компроміси – лише його побічним продуктом.

Значний внесок у дослідження конфліктних ситуацій зробив *Зигмунд Фрейд* (1856–1939 рр.). Він зробив висновок, що головним джерелом психічних розладів і стресів є властивий людській психіці природній конфлікт між свідомим і несвідомим, між невизначеними прагненнями (особливо сексуальними) і вимогами моральних і правових норм, що слугує головним джерелом усіх конфліктів. Згодом думки З. Фрейда лягли в основу психології конфлікту.

Проте, не дивлячись на плідність ідей про природу конфлікту, висловлених класичною філософією, у пошуках суті конфлікту аж до кінця XIX ст. були допущені істотні упущення:

- *конфлікти розглядалися лише загалом* і замикались на філософських категоріях суперечностей і боротьби добра і зла як загальних властивостей не лише соціального, але й природного буття;

- *специфіка соціальних конфліктів загалом не досліджувалася*, розглядалися лише окремі види соціальних конфліктів: в економіці, політиці, культурі, психіці;

- *досліджувалися переважно лише конфлікти макрорівня*: між класами, націями, державами, – конфлікти в малих групах, внутрішньоособистісні конфлікти залишалися поза увагою вчених;

- *конфлікт не розглядався як феномен соціального життя*, через що не було і самостійної теорії конфлікту, а, отже, і конфліктології як науки.

Водночас особливості суспільного розвитку вимагали наукового аналізу сучасного життя соціуму і прогнозування майбутнього. Тож саме у середині XX ст. соціальна конфліктологія виникла як самостійна дисципліна, виокремилася із двох фундаментальних наук: соціології і психології.

У соціології загальна концепція соціального конфлікту сформувалась наприкінці XIX – початку XX ст. у роботах німецьких учених *Макса Вебера* (1864–1920) і *Георга Зіммеля* (1858–1918). Вони довели, що конфлікти є невід’ємною частиною соціального життя. Для соціологічного підходу характерне дослідження конфлікту на основі таких специфічних методів, як анкетування, статистичний аналіз масових даних, інтерв’ювання та інших. У результаті, в межах соціологічного підходу уявлення про конфлікти стали детальнішими, конкретнішими, «живішими». Хоча погляди на природу і роль конфліктів у житті суспільства у різних соціологів були неоднаковими, проте всі вони визнавали їх важливу роль у суспільному житті та необхідність конкретно-соціологічного аналізу.

На думку *М. Вебера*, суспільство є сукупністю соціальних груп, які відрізняються за своїм статусом. Несумісність інтересів породжує соціальні конфлікти. Тож будь-які надії на можливість їх усунення з життя суспільства є ілюзорними. Потрібно визнати неминучість існування одвічної боротьби одних груп людей проти інших. Водночас інтереси людей не тільки розходяться, але певною мірою і збігаються, що створює основу для балансу сил, досягнення соціального консенсусу. І хоча конфлікти не можуть бути зовсім усунені з соціального життя, це не означає, що воно характеризується постійною нестабільністю.

Георг Зіммель у виданні «Конфлікт сучасної культури» (1918) і низці інших наукових праць спирався на тому, що існуючі в суспільстві егоїстичні групи не ізольовані одна від одної, а, навпаки, тісно зв’язані. Саме ці перетини групових інтересів пом’якшують конфлікти і слугують підґрунтям для стійкості демократичних суспільств. Проте конфлікти не можуть бути повністю усунуті: вони є необхідною універсальною властивістю соціального життя, такою ж стійкою її формою, як влада, ринок, суспільний договір та ін. Послідовники *Г. Зіммеля* обґрунтували думку, що найважливіша практична мета соціології – сприяти трансформації конфліктів у співпрацю. Саме роботи

Г. Зіммеля були покладені в основу нової галузі соціологічної науки і ввели до наукового категоріального апарату термін «соціологія конфлікту».

Процес інституалізації соціології конфлікту був продовжений зусиллями англо-німецького соціолога *Ральфа Дарендорфа* (1929–2009 рр.) і американського соціолога *Люїса Козера* (1913–2003 рр.). Так, *Р. Дарендорф* у фундаментальних працях «Класи і класові конфлікти в індустріальному суспільстві» (1957), «Сучасний соціальний конфлікт» (1988) та інших розглядає конфлікт як основну категорію соціології і називає свою соціологічну концепцію теорією конфлікту. Сутність його теорії полягає в тому, що наявність конфліктів є природним станом суспільства, а їх відсутність – чимось дивовижним і ненормальним. Конфлікти не завжди є загрозою для цієї суспільної системи, навпаки, вони можуть слугувати одним із джерел її зміни і збереження на основі породжуваних конфліктами позитивних змін. На відміну від К. Маркса, *Р. Дарендорф* вважав, що головним джерелом конфлікту є не економічні, а політичні суперечності між соціальними групами, пов'язані з концентрацією влади в одних і її відсутністю – в інших. А конфлікти між працівниками і підприємцями можуть бути вирішені без застосування революційних методів, характерних для XIX століття. Крім того, сучасне суспільство виробило раціональні методи врегулювання конфліктів із участю владних структур.

Класичним підручником із сучасної конфліктології стала робота *Люїса Козера* «Функції соціального конфлікту» (1956). Розвиваючи ідеї М. Вебера і Г. Зіммеля про загальність і універсальність конфлікту, американський соціолог обґрунтував позитивну роль конфліктної взаємодії в житті суспільства та сформулював низку положень, які стали теоретичним фундаментом сучасної науки про конфлікт. Постійним джерелом соціальних конфліктів є неминучий дефіцит ресурсів, влади, цінностей, престижу, який завжди існує в будь-якому суспільстві, а з ним і певна напруженість, що іноді переростатиме в конфлікти.

Особливу роль у постійній боротьбі за дефіцитні ресурси відіграє прагнення людей до влади і престижу. Водночас роль таких конфліктів у недемократичному («закритому») і демократичному («відкритому») суспільствах – різна. У «закритому», особливо в тоталітарному суспільстві, розколотому на два ворожих, протилежних табори, конфлікти мають революційно-насильницький, руйнівний характер. У «відкритому» суспільстві, навіть у разі виникнення безлічі конфліктів, вони вирішуються конструктивним шляхом.

Наукове визнання отримала концепція соціальної згоди і «відносин між людьми» американських соціологів *Толкотта Парсонса* (1902–1979) й *Елтона Мейо* (1880–1949). У праці «Структура соціальної дії» (1937) Т. Парсонс трактував конфлікт як соціальну аномалію, соціальну хворобу, яку необхідно лікувати. Нормою є саме безконфліктність, гармонія соціальної системи, зняття соціальної напруженості. Засновник теорії «людських відносин» Е. Мейо також стверджував, що головна проблема сучасності – встановлення миру в промисловості, подолання небезпечної соціальної хвороби – конфліктності. На його думку, соціальне здоров'я – це «соціальна рівновага», «стан співпраці». До нього необхідно всіляко прагнути, застосовуючи не тільки економічні, але і психологічні методи, зокрема формування сприятливого психологічного клімату у виробничих колективах, відчуття задоволеності працею, демократичного стилю керівництва та ін. Ідеї Е. Мейо отримали певну підтримку в менеджерів-практиків. Проте концепції Т. Парсонса і Е. Мейо з часом відійшли на другий план, оскільки повністю подолати конфлікти і на виробництві, і в суспільстві на їх основі не вдалося.

Важливий внесок у формування конфліктології як самостійної наукової дисципліни зробив американський соціолог *Кенет Боулдінг* (1910–1993), спираючись на дослідження конфліктів, у книзі «Конфлікт і захист. Загальна теорія» (1963) він спробував викласти загальну теорію конфліктної взаємодії. Вихідним положенням його

концепції стало визнання того, що конфліктна поведінка людей, їх постійна ворожнеча з собі подібними є природною для них формою поведінки. Проте поряд із песимізмом щодо сутності людської природи він висловлював надію на те, що, спираючись на розум і моральні норми, людину все ж можна удосконалювати шляхом пом'якшення форм конфліктної взаємодії. Із цією метою необхідно з'ясувати загальні елементи й особливості розвитку, властиві всім конфліктам, що допоможе залагодити конфлікт у будь-якому його специфічному вияві. Конфлікти, що відбуваються у природі та суспільстві, дослідник вкладає у дві основні моделі: статичну і динамічну. *Статична модель* розглядає конфлікт як специфічну систему, першим елементом якої є сторони (люди, тварини, об'єкти, теорії), а другим – відносини між ними. К. Боулдінг визначає конфлікт як конкурентну ситуацію, в якій сторони прагнуть зайняти позицію, несумісну з бажаннями іншої сторони. *Динамічна модель* ґрунтується на відомій сучасній психологічній концепції біхевіоризму або поведінкової психології, згідно з якою людина, постійно реагуючи на імпульси навколишнього середовища, поводить за принципом «стимул – реакція». Тож динаміка конфлікту є одним із виявів загальних поведінкових реакцій людини в умовах протистояння. Специфіка суспільних конфліктів, на думку вченого, пов'язана з операцією з великими обсягами інформації, знаків, символів, знань про світ, про себе й про інших людей, із утвердженням статусу, ролі, престижу та іншим. Попри розмаїття проблем і чинників, існує єдине, універсальне джерело конфлікту – несумісність потреб сторін за обмеженої можливості їх задоволення. Сформульований К. Боулдінгом принцип «scarcity» (обмеження, дефіциту, браку певних ресурсів і благ, матеріальних або духовних) почав активно розвиватися в багатьох подальших роботах західних і вітчизняних конфліктологів.

Отже, конфліктологічну парадигму в соціології сформулювали погляди класиків соціологічної думки (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Конфліктологічна парадигма у соціології

Представник класичної соціології	Погляди на історію та теорію соціального конфлікту
К. Маркс, Ф. Енгельс	соціальні конфлікти породжуються соціальною нерівністю і проявляються у класовій боротьбі; єдиний вихід із соціального конфлікту – революція
М. Вебер	головний конфлікт проявляється у боротьбі між політичними партіями та бюрократією
Г. Зіммель	конфлікт – універсальне явище, що сприяє розвитку суспільства
Т. Парсонс	конфлікт – соціальна аномалія
Л. Козер	соціальний конфлікт – боротьба за цінності, статуси, владу і ресурси
Р. Дарендорф	конфлікти, породжені соціальною нерівністю, відмінністю інтересів людей є універсальними
К. Боулдінг	конфлікт – різновид соціальної взаємодії; сучасні суспільства здатні врегульовувати конфлікти

Водночас конфліктологія розвивалась не тільки з допомогою соціологічного, але і психологічного підходів. Адже необхідною стороною соціального конфлікту є не тільки виражена зовні поведінка людей, але й їх внутрішні установки, цінності, погляди і відчуття, потреби й інтереси, тобто їх індивідуальна і корпоративна психологія. У результаті поряд із соціологією виникла і психологія конфлікту. Якщо соціологія орієнтована на аналіз міжгрупових конфліктів, то психологія зосереджується переважно на дослідженні внутрішньоособистісних і міжособистісних суперечностей, хоча бере участь і у вивченні психологічних аспектів міжгрупових протидій, наприклад, міжнаціональних конфліктів. Психолог бачить у конфліктній взаємодії зіткнення протилежних мотивів, поглядів, інтересів, які не можуть бути задоволені одночасно. Відчуття тривоги та дискомфорту в таких конфліктних ситуаціях можуть перетворитись на джерело неврозу або стресу.

Один із послідовників З. Фрейда *Карл Юнг* (1875–1961) запропонував нову класифікацію характерів людей, в основі якої є критерій відмінностей за способом вирішення ними внутрішніх конфліктів. За цією класифікацією всі люди поділяються на два основних психотипи: інтровертів і екстравертів. Інтроверти – це люди звернені всередину, що характеризуються замкнутістю, скерованістю на самого себе, прагненням дистанціюватися від інших людей і зовнішнього світу. Екстраверти, навпаки, звернені назовні, а в своєму мисленні та поведінці – відкриті для зовнішніх впливів.

Американський психолог *Ерік БERN* (1902–1970) розробив концепцію трансактного аналізу. Згідно з його теорією, всі люди розділяються за трьома основними станами, які домінують в їхній психіці: «Дитина», «Батько» і «Дорослий». Люди, які належать до першої групи, схильні до емоційної, спонтанної поведінки; другі люблять повчати, відрізняються стереотипним мисленням; треті – прагматичні, розсудливі. Конфліктні ситуації якраз і виникають, коли починають взаємодіяти люди з однотипною психікою, наприклад, дві «Дитини» або два «Дорослі».

Оригінальну тестову методику визначення схильності людей до одного із способів поведінки у конфліктній ситуації запропонував у 90-х роках американський психолог *Карл Томас*. Ці способи поведінки він позначив так: 1) *уникнення* або ухилення від конфлікту; 2) *суперництво* або конфронтація; 3) *пристосування* або метод односторонніх поступок; 4) *компроміс* або взаємні поступки; 5) *співпраця* або досягнення взаємовигідного рішення.

У результаті узагальнення різних концепцій соціального конфлікту в науці сформувались такі наукові концепції:

– *соціально-біологічна*, яка стверджує, що конфлікт властивий людині, як і кожній тварині (*Ч. Дарвін, Г. Спенсер, У. Самнер*);

– *соціально-психологічна*, що пояснює конфлікт за допомогою теорії психологічної напруженості (*З. Фрейд, К. Лоренц, К. Левін*);

– *теорія насилля* з ідеєю, що соціальний конфлікт відтворюється суспільствами з певною соціальною струк-

турою та особливістю історичного розвитку (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін, Мао Цзедун);

– *структурного функціоналізму*, яка розглядає конфлікт як спотворення, аномалію соціальної дійсності (Т. Парсонс, Е. Мейо); *діалектичну концепцію* з позицією, що конфлікт є функціональним і творчим для соціальних систем (Л. Козер, Р. Дарендорф, К. Боулдінг).

Отже, виникнення конфліктології як самостійної дисципліни було зумовлене розвитком філософії, соціології та психології. Однак поряд із класичними методами конфліктологія почала також широко застосовувати теорію ігор, моделювання конфліктних ситуацій, метою яких було залагоджування конфліктів, трансформація ситуації конфлікту в ситуацію гармонії. Інноваційні пошуки соціологів у галузі соціальної конфліктології привернули увагу широкої громадськості, наслідком чого стало проведення спочатку в США, а потім і в інших західних країнах наукових семінарів, конференцій, створення спеціальних наукових центрів із дослідження конфліктних ситуацій, виникнення періодичних видань. З'явилися фахівці, здатні надавати послуги в ролі посередників із урегулювання різних видів конфліктів, а потім виникли й особливі фірми, що спеціалізувалися на досудовому врегулюванні цивільних справ.

Подібна практика набула вельми широкого розповсюдження. Д. Горовіц і Д. Бордман створили спеціальну програму навчального психологічного тренінгу з формування конструктивної поведінки в умовах конфліктної ситуації. Ч. Освуд запропонував методика поступальних і двосторонніх ініціатив із розрядки напруженості, призначену для зниження конфліктності в міжнародних відносинах. Особливого розвитку досягла розробка переговорних методик вирішення конфлікту (Дж. Скотт, Шарон і Гордон Боуер, Х. Корнеліус і Ш. Фейр, Г. Келман, Т. Крум та ін.). Всесвітню популярність отримав Гарвардський метод принципів переговорів, розроблений Р. Фішером.

Із 1970-х років почала інтенсивно розроблятися методика переговорів за участю посередників-медіаторів (В. Лінкольн, Л. Томпсон, Р. Рубін, Ф. Форсайт та ін.). Створення

ефективних методів медіації та проведення переговорів зумовило у 1970–1980-х рр. до появи науковців-практиків, здатних надати реальну допомогу в успішному вирішенні конфліктів шляхом фахово організованого процесу. А в 1986 році в Австралії був створений Міжнародний центр вирішення конфліктів, відкриття якого було присвячене оголошенню Організацією Об'єднаних Націй року миру. Центр проводив практичну діяльність щодо залагоджування і вирішення конфліктів. Конфліктологічні центри з аналогічними завданнями виникли і в багатьох інших країнах.

Кінець XX – початок XXI століття ознаменувався створенням у межах соціальної конфліктології трьох основних напрямів вивчення соціальних конфліктів: соціологічного, психологічного та політологічного, які охоплювали певні теорії і методи вивчення та вирішення соціальних конфліктів (табл. 1.2):

Таблиця 1.2

**Основні напрями розвитку західної конфліктології
(за А. І. Шипіловим)**

Соціологічний напрям	Психологічний напрям	Політологічний напрям
соціал-дарвінізм	психоаналітичний	теорії політичних груп
структурний функціоналізм	фрустраційно-агресивний	теорії політичної стабільності
марксизм	поведінковий	етнополітичні теорії
теорія позитивно-функціонального конфлікту	теорія організаційних систем	
функціональна теорія конфлікту	теорія і практика переговорного процесу	
конфліктна модель суспільства	соціометричний	
загальна теорія конфлікту	теорія групової динаміки	
	інтерекціоністський	
	теоретико-ігровий	
	соціотропний	
	етологічний	

В історії вітчизняної конфліктології зазвичай виокремлюють кілька періодів:

I-й період – до 1924 року. Впродовж цього періоду конфліктологічні ідеї зароджуються і розвиваються як практичне знання людьми принципів, правил і прийомів поведінки в реальних конфліктах, відображаються у філософії, релігії, літературі, народній творчості; починають накопичуватися і перші наукові знання про конфлікти. Конфлікт вивчають у межах філософії, права, психології, але не виокремлюють як самостійне явище.

II-й період – 1924–1990-і роки – період зародження, становлення і розвитку окремих конфліктологічних наук – галузей конфліктології. У цей час конфлікт починають вивчати як самостійне явище в межах спочатку двох наук (правознавство та соціологія), а до кінця періоду більше 10-ти наук обирають конфлікт об'єктом дослідження.

В умовах радянської влади конфліктологія тривалий час не розвивалась через існування «теорії безконфліктності». Першопрохідцями вітчизняної науки у вивченні конфлікту стали соціологи і правознавці, які дослідили трудові конфлікти в умовах НЕПу в 1924–1929 рр. Першою вітчизняною працею з конфліктології стало дослідження Гриффіна і Могилевського «Трудові конфлікти і порядок їх вирішення». Саме існування соціальних суперечностей цього періоду: страйків, селянських повстань, бунтів, погромів та інших форм боротьби за свої права, – зумовило появу різних шляхів їх вирішення. Статистичні дані 20-х років про трудові конфлікти дозволяли соціологам аналізувати процеси, що відбуваються у сфері праці, і вживати відповідних заходів щодо вирішення суперечностей. Однак наприкінці 30-х років розвиток соціальної конфліктології припинився через оголошення доктрини безконфліктності соціально-політичної єдності радянського суспільства.

Вивчення проблем соціальних конфліктів продовжилось у 50-х роках, коли теорія конфлікту стала однією з основоположних парадигм західної соціології. Тоді запо-

чатковано дослідження міжнародних, організаційних і сімейних конфліктів. У 60–70-х роках спостерігалось підвищення інтересу соціологів до вивчення конфліктів у трудових колективах, етнічних групах, сімейно-шлюбних відносинах, однак у суспільствознавстві певний вакуум наукових знань про конфлікт існував до кінця 90-х років.

До другого періоду належать 4 етапи:

Перший етап – 1924–1934 рр. – охоплює першу «хвилю» досліджень і наукових публікацій із проблем конфлікту в правознавстві, соціології, математиці, соціобіології.

Другий етап – 1935–1948 рр. – характеризується практично повною відсутністю конфліктологічних досліджень і публікацій, що пояснюється подіями Другої світової війни та її наслідками, обстановкою в країні загалом.

Третій етап – 1949–1972 рр. – ознаменувався дослідженнями конфлікту як самостійного явища у філософії, педагогіці, історичних і політичних науках, результати яких щорічно публікують, захищають у формі кандидатських дисертацій.

Четвертий етап – 1973–1989 рр. – заявив про себе низкою докторських дисертацій, монографій, наукових статей.

П'ятий період – 1990 рік – це час становлення соціальної конфліктології, яке проходило в умовах народження незалежності колишніх республік Радянського Союзу, коли вірус конфліктності охопив суспільства на всіх рівнях: міжнаціональному, міжгруповому і міжособистісному. Соціальні конфлікти набули найгостріших форм, зокрема збройних зіткнень, що призвели до численних людських жертв у Придністров'ї, Карабасі, Північній Осетії, Абхазії, Чечні, а також в Україні («Майдан»). Індикаторами розвитку конфліктності в Україні є конфлікти між східним і західним регіонами, між регіонами і центром, адміністрацією підприємств і трудовими колективами, конфлікти етнічних спільностей і соціально-професійних груп.

Саме в цей час з'являються перші міждисциплінарні дослідження; у зв'язку з політичними і міжнародними по-

діями спостерігається різке збільшення щорічної кількості наукових публікацій, створюються центри, групи з дослідження та врегулювання конфліктів. У цих умовах і виникла нагальна потреба в розробці вітчизняної конфліктології як самостійної галузі наукового знання. У роботах вітчизняних учених упродовж останнього десятиліття був узагальнений досвід зарубіжних досліджень, здійснено аналіз соціальних конфліктів у сучасному українському суспільстві.

Виникла і почала поступово розширюватися і практика посередницької діяльності з вирішення конфліктів. В окремих обласних центрах були створені спеціальні центри з вирішення конфліктних ситуацій. У вищих навчальних закладах почали викладати конфліктологію як навчальну дисципліну, обов'язкову для підготовки фахівців з економіки, менеджменту, правознавства і низки інших спеціальностей. Посилилася співпраця вітчизняних і зарубіжних учених із цієї проблематики, відбулись наукові конференції, семінари, з'явилися наукові періодичні видання, присвячені соціальним конфліктам. Процес становлення конфліктології триває доволі довго, однак нині можна говорити про соціальну конфліктологію як самостійну науку.

Висновки

1. Соціальна конфліктологія є порівняно новою самостійною наукою, яка має свій специфічний предмет дослідження, завдання, функції, методи досліджень. Вона використовує досягнення суміжних наук і сама впливає на розвиток соціально-орієнтованих досліджень.

2. Аналізу конфліктів приділяли увагу багато мислителів, науковців, починаючи з моменту зародження наук і до сьогодні. Вони відзначали і позитивну, і негативну роль соціальних конфліктів у житті суспільства. В умовах пода-

льшої глобалізації світу, зростання суспільних суперечностей і соціальної напруженості лише соціальна конфліктологія може сформувати технології безконфліктного співіснування соціальних спільнот і соціальних інститутів.

3. Наукові конфліктологічні знання повинні бути не тільки результатом досліджень конфліктів ученими, а й спиратися на весь обсяг інформації про конфлікти, накопичений під час тривалої еволюції гуманітарних наук, наявної у всіх релігійних ученнях, у мистецтві, культурі, суспільно-політичній та юридичній практиці, а також побутових знаннях, використовуваних людиною в повсякденному житті.

4. Конфліктологічні знання необхідні для формування конфліктологічної культури і конфліктологічної компетентності фахівців.

Контрольні питання

1. Як розуміли роль конфліктів і гармонії мислителі Стародавнього світу?

2. Охарактеризуйте дві основні концепції конфлікту, запропоновані мислителями Нового часу: песимістичну (Т. Гоббс та ін.) і оптимістичну (Ж.-Ж. Руссо та ін.).

3. Як вирішувалася проблема конфлікту в марксистській філософії?

4. Який внесок у розвиток конфліктологічних знань М. Вебера і Р. Зіммеля?

5. Розкрийте основний зміст теорії конфлікту Р. Дарендорфа.

6. Охарактеризуйте погляди Л. Козера на природу і функції конфлікту й їх роль у демократичному і недемократичному суспільствах

7. Як пояснювали роль конфлікту теорії соціальної згоди, розроблені Т. Парсонсом і Е. Мейо?

8. Назвіть основні ідеї загальної теорії конфлікту К. Боулдінга.

9. Порівняйте статичну і динамічну моделі конфлікту за К. Боулдінгом. У чому суть його принципу дефіциту ресурсів?